

Yayın Geliş Tarihi: 01.11.2022
Yayına Kabul Tarihi: 02.01.2023
Online Yayın Tarihi: 15.03.2023
http://dx.doi.org/10.16953/deusosbil.1197938

Dokuz Eylül Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi
Cilt: 25, Sayı: 1, Yıl: 2023 Sayfa: 443-465
E-ISSN: 1308-0911

Araştırma Makalesi

JAMES CLARENCE MANGAN'IN TÜRK EDEBİYATI MAKALELERİ ÜZERİNE BİR İNCELEME

Fırat Ender KOÇYİĞİT*

Nesrin KARACA**

Öz

James Clarence Mangan, on dokuzuncu asır başlarında İrlanda'da yaşamış, İrlanda'nın milli şairliği mertebesine yükselmiş bir sanatçı ve aydındır. Mangan'ı Türk okuru için ilgi çekici kılan şey ise onun bir Türk dostu olması, genel olarak Şark, özel olarak da Türk kültürü, sanatıyla yakından ilgilenmesidir. İrlanda dışına hiç çıkmayan Mangan, Joseph Freiherr von Hammer-Purgstall'ın Almanca çevirileri üzerinden Osmanlı şiiri ile tanışmıştır. Mangan, Osmanlı şiirine dair izlenimlerini Dublin University Magazine dergisinde, "Literae Orientales" başlığını taşıyan altı makalede İngiliz ve İrlandalı okurlarla buluşturmuştur.

Bu makalede Türkiye'de daha önce Mangan'ı konu edinen çalışmalar kısaca özetlendikten sonra Mangan'ın Türk şiirini ele alan altı makalesi incelenmiş ve Mangan'ın görüşleri değerlendirilmiştir. Mangan'ın makalelerinde zaman zaman gerçeklikten kopmasına karşın Türk edebiyatına olumlu yaklaşmasının, Türk edebiyatı üzerine çalışmaları teşvik etmesinin, Türk edebiyatı unsurlarını Batı şiirine taşımasının değerli kazanımlar olduğu sonucuna varılmıştır.

Anahtar Kelimeler: *J C Mangan, von Hammer, Şarkiyatçılık, İrlanda, Türk Edebiyatı.*

Bu makale için önerilen kaynak gösterimi (APA 6. Sürüm):

Koçyiğit, F. E. & Karaca, N. (2023). James Clarence Mangan'ın Türk edebiyatı makaleleri üzerine bir inceleme. *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 25 (1), 443-465.

* Araş. Gör., Bursa Uludağ Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, ORCID: 0000-0002-9429-7049, firatkocyyigit@uludag.edu.tr.

** Prof. Dr., Bursa Uludağ Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, ORCID: 0000-0001-5355-5665, nesrinkaraca@uludag.edu.tr.

Bu çalışma için etik kurul onayı gerekmemektedir.

A REVIEW OF JAMES CLARENCE MANGAN'S ARTICLES ON TURKISH LITERATURE

Abstract

Having lived in the early 19th century in Ireland, James Clarence Mangan was an artist and intellectual who received esteemed recognition as Ireland's national poet. What makes Mangan appealing for the Turkish reader is his amicable interest in the Orient in general, and in the Turkish culture and art in particular. Mangan, who never left Ireland, became acquainted with Ottoman poetry through the German translations of Joseph Freiherr von Hammer-Purgstall. Mangan presented his impressions of Ottoman poetry to English and Irish readers in the six articles entitled "Literae Orientales" he wrote for Dublin University Magazine.

In this article, after briefly summarizing the previous studies on Mangan in Turkey, Mangan's six articles on Turkish poetry were examined and Mangan's views were evaluated. It has been concluded that Mangan's positive approach to Turkish literature, encouraging studies on Turkish literature, and conveying the elements of Turkish literature to Western poetry, despite being detached from reality from time to time in his articles, are valuable achievements.

Keywords: *J C Mangan, von Hammer, Orientalism, Ireland, Turkish Literature.*

GİRİŞ

Bu çalışmada, James Clarence Mangan'ın *Dublin University Magazine* dergisinde "Literae Orientales" (lat. Şark Edebiyatı) başlıklı yazı dizisi altında, Eylül 1837- Ocak 1846 tarihleri arasında yayımlanmış olduğu altı adet makalede, Türk/Osmanlı edebiyatı üzerinden Doğu dünyası ve algısına yönelik düşünceleri ve Türk şiiri hakkındaki tespitleri irdelenecek; Mangan'ın bu makalelerinde verdiği bilgilerin doğruluğu, Türk şiirinden yaptığı çevirilerdeki yöntemi, onun dönemin diğer şarkiyatçılarının bakış açılarının aksine nasıl Şark ve Türk dostu olduğu, Mangan'ın bu çalışmalarının günümüzde ifade ettiği anlam değerlendirilecektir. Mangan'ın bu makaleleri gerek şarkiyatçılık disiplini açısından gerekse de Türk edebiyatı açısından büyük önem arz etmektedir. Bu önemin daha iyi anlaşılabilmesi ve bu çalışmanın gerekliliğinin daha iyi kavranabilmesi için ilgili makalelerin inceleme ve değerlendirmelerinden önce Mangan'ın hayat hikâyesi, edebi kariyeri ve Mangan üzerine Türkiye'de yapılan çalışmalara yer verilecektir.

JAMES CLARENCE MANGAN'IN EDEBÎ KİŞİLİĞİ

Türk edebiyatının Avrupa uygarlığına yönelmesinde dönüm noktası olarak 3 Kasım 1839 tarihli Tanzimat Fermanı gösterilir. Bu fermanın devlet örgütlenmesinde yarattığı dönüşüm ile yetişen Türk aydınları, 1860'lardan itibaren Batılı tarzlarda eserler vermeye başlamıştır. Bununla birlikte klasik dönemde (İslamiyet'in kabulü ile 1839 arası) Türk edebiyatı ile Batı dünyası arasında herhangi bir münasebetin olmadığını iddia etmek haksızlık olacaktır. Klasik Türk

edebiyatında, Antik Batı tesiri olduğu sabittir; Aristoteles, Pythagoras, Platon gibi isimler divan şiirine girmiştir (Yekbaş, 2010). Buna karşılık Avrupa'da da Türk kültürüne, Türk edebiyatına bir ilgi oluşmuş, Türk tarihine ilişkin kimi olaylar Batılı edebiyat eserlerine konu olurken bazı Batılı edebiyat adamları da Türk edebiyatı üzerine çalışmalar yapmışlardır.

Türk kültürüne, Türk edebiyatına ilgi duyan Batılı edebiyat adamları arasında, alışılmışın dışında konumu ve yaklaşımıyla şarkiyatçı bakış açısına dair ezberleri bozan ilginç isimlerden biri İrlandalı James Clarence Mangan'dır¹(1803-1849). Hayatı, yetişmesi, edebi kişiliği, etkilenmeleri ve özellikle sanatçı duyarlılığındaki Türk muhayyilesi son derece ilginçtir. Eserlerindeki duyuş tarzı, Türk edebiyatına mahsus temalar ile divan edebiyatı nazım tekniklerini kullandığı örnekler oldukça dikkat çekicidir. Mangan'ın yaşadığı dönem, İrlanda tarihinin önemli dönüm noktaları ile kesişmektedir.

Mangan'ın yaşadığı dönemde İrlanda, yıllar sürecekle ve izleri günümüze kadar ulaşan kıtlık, hastalık ve açlık gibi büyük felaketlere sahne olur. Ana gıda maddesi patatesten başlayan salgın hastalık halkın felaketi olur, ülke mahvolur. Bu arada Osmanlı devleti, İngiltere'nin ablukasına rağmen sıkıntılar içindeki İrlanda'ya beş gemi dolusu patates göndererek yardımda bulunur (Doğan Kader, M. & Kaplan, K. A., 2021). İrlanda'nın bu dramatik sürecinde sömürge yönetiminin katılığı arttığı oranda milliyetçi duygular birbirini tetikleyerek yükselir. Daha sonra İrlanda milli marşını da yazacak olan J. C. Mangan, en güzel şiirlerini korkunç bir yoksulluğun kucağında inleyen ülkesinin bu döneminde

---

¹ Mangan 1 Mayıs 1803'te Dublin'de doğmuştur. Vaftiz ismi "James" olup, başka mahlasları gibi "Clarence"i kendisi eklemiştir. Bakkal olan babasının, haşin ve sert olan mizacı, aşırı harcamaları ve geçimsizliği aile hayatlarını kötü yönde etkilemiştir. Ölümünden önce kaleme aldığı ancak tamamlanamayan oto-biyografisinde; çocukluğuna "tarif edilmez bir dehşet duygusu"nun egemen olduğunu belirten (Özmen: 1998, s. 51) ve aileye destek olma sorumluluğu geç yaşta omuzlarına binen Mangan, 15 yaşında girdiği bir noterlik bürosunda 10 yıl boyunca hukuki belgeleri işleyen "kopya kâtibi" olarak çalışmış, bir süre de Trinity College'nin kütüphanesinde görev yapmış, 1833 yılında İrlanda Donanım Araştırma Servisi'nde çalışmaya başlamıştır. Mangan'ın huzursuz bir aile ortamında geçen çocukluğu, hastalıklı bünyesi ve hayal kırıklıkları onu uyuşturucu kullanmaya sevk etmiş, bundan dolayı, sürekli olarak halüsinasyonlar görmeye başlamıştır. Bu arada protest gençlerin oluşturduğu Comet grubuna dâhil olan Mangan, Protestan Kilisesi adına vergi toplanmasına karşı çıkan yazılar kaleme almış, daha sonra *Dublin Denny* gazetesinde yazmış, *Dublin University Magazine*'de bazı Alman şairlerinin şiirlerini tercüme etmiştir. *The Dublin Penny Journal*, *The Satirist*, *Dublin University Magazine*, *Irish Monthly Magazine* gibi mecmualarda çeşitli yazıları yayımlanan Mangan'ın Alman dili üzerinden Şark'tan Batı'ya yapılan çeviriler, bu çevirilerdeki mistik akımlar ve Alman şiiri ilgisini çekmiştir. Bu etkilenmelerle eski İrlanda şiirlerinin çeşitlemelerini yapmış, bazılarını orijinaline çok yakın söyleyişlere kavuşturmuştur.

yazacaktır. İrlanda'nın hüzünlü tarihine bir ağıt gibi yakılan şiirlerden “Dark Rosaleen” (Kara Rosalin)in ilginç yanlarından biri on yedinci yüzyılda gelişen İrlanda-Kelt kültürünün en iyi örneklerinden biri olmasıdır. O dönemde İrlandalı şairler İrlanda ile ilgili doğrudan politik yorumlar yapamadıkları için şiirlerinde İrlanda'yı “Hibernia” diye de bilinen güzel bir kadın olarak, imgesel söyleyişlerle ifade ederler (“Symbols of Ireland”, 2011). Róisín Dubh (Dark Rosaleen) çok güzel bir kadındır ama aynı zamanda İrlanda'dır.

İrlanda toplumunun kaderi ile şairin hayatı adeta birbiriyle özdeşleşmiş, ülkesinin en acılı ve karmaşalı dönemi Mangan'ın şiirlerine hem doğrudan hem de dolaylı olarak yansımıştır. İngiltere'nin hegemonyası altındaki karanlık dönemde İrlanda'nın dili de ölü bir dil halindedir ve ne toplumsal düzeyde ne ticarete, ne de eğitimde kullanılmaktadır. İngiliz baskısının, fakirliğin, açlık ve hastalığın zirve yaptığı on dokuzuncu yüzyılın başlarında yaşayan Mangan, ulusunun acılarını edebiyata aktarmış, duyarlılığı ve milliyetçi çabalarıyla İrlanda'nın millî şairi unvanını almıştır. İrlanda tarihinin gözde şairleri arasında olan, James Joyce'un gençlik yıllarının kahramanı ve ünlü eseri *Ulysses*'in kişiliklerinden biri² ve Joyce'un ‘ulusal şair’ olarak selamladığı (Özmen, 1998, s. 50) Mangan'ın İngiliz-İrlanda edebiyat geleneğinde, ülkesinin içinde bulunduğu duruma tercüman olan bir ses olduğu kabul edilmiştir. Joyce'a göre Mangan, ‘ülkesinin bütün geçmişini kafasında taşıyan’ adamdır. İrlanda kökenli bir başka büyük isim Oscar Wilde da, Mangan'ı İrlanda'nın en büyük şairlerinden biri kabul etmiş ve 1882'de ABD'de verdiği bir konferansta ondan övgüyle söz etmiştir (Özmen, 1998, s. 51).

Belirtildiği gibi, İrlanda edebiyatında milliyetçiliğin de öncülerinden olan Mangan, kadim İrlanda edebiyatından yaptığı çevirilerle eski İrlanda şiirlerini İngilizceye taşımış, gelenekten yararlanıp kendi şiir değerlerini yeniden canlandırarak geçmişin sözcüsü ve temsilcisi olmuştur. Eserlerinin çokluğu ve hepsinin aynı değerde olmayışı sebebiyle zamanında hak ettiği şöhreti elde edememiş, eserlerinin pek çoğu ulaşılması güç gazete yığınları arasında kalmıştır. Ayrıca, birçok eserinde de “Vacuus”, “Terrae Filius”, “Clarence”, “Selber” vs. gibi takma adlar kullandığı için bir dağınıklık da söz konusudur (Sturgeon, 2014, s. 133). Bu da şiirlerinin derlenmesini ve değerlendirilmesini zorlaştıran etmenlerden biridir.

Mangan'ın özellikle Alman şairleri Goethe, Rückert ve Freiligrath'ın Doğu şiir sanatını taklit ederek yazdığı eserlerden etkilendiği, şiirlerinin bazılarının Rückert çevirilerine dayandığı, bir kısmının ise özgün eserler olduğu söylenebilir (O'Donoghue, 1897, s. 89'dan akt. Özmen, 1998, s. 54). Mangan'ın derli toplu bir antolojisi ölümünden on yıl sonra, 1859'da yayımlanabilmiştir (Mitchell &

---

² *Ulysses*'te merak uyandıran karakterlerden biri olan “The Man in Macintosh”un (yağmurluklu adam), “The Man in Cloak” (pelerinli adam) olarak bilinen Mangan'ı temsil ettiği düşünülmektedir. Ayrıntılı bilgi için bkz (Begnall, 1972)

Mangan, 2009). Bu antolojinin Doğu şiirleri (Literae Orientales) bölümünde yer alan toplam 48 şiirden; 4'ü 'Türk', 25'i 'Osmanlı' şiiri olarak belirlenmiş, geri kalan 19 şiirden 6'sının 'Fars', 2'sinin 'Arap' şiiri olduğu kaydedilmiştir. Köken gösterilmeden verilen 11 şiirin sahibi olarak Ahmedî, Necatî, Ahi gibi isimler verilirken aynı derlemenin 'Fanteziler' bölümünde yer alan şiirlerden 3 tanesinin 'Osmanlı', 1'inin 'Fars' şiiri, 1'inin ise Baki'ye ait olduğu kaydedilmiştir (Özmen, 1998, ss. 52-53). Görüldüğü gibi Mangan'ın Doğu şiirlerinin büyük çoğunluğu Osmanlı şiiridir. Özellikle "Selber" adını kullanarak yazdıkları, çeviriden ziyade özgün şiirleridir (Özmen, 1998, s. 54). Yazdıklarının sanat değerinden emin olamayan ve çağının şarkiyatçıları uğraştıracak muziplikler peşinde koşan Mangan, "Baba Hoca", "Selim El-Anak", "Mustafa Rıza", "Burhaneddin", "Muhammed Bin Osman", "Dr. Berri Abel Hummer", "Bin Davud", "Bam-Buz El" gibi uydurma isimlerle de şiirler yazmıştır (Özmen, 1998, s. 54).

Joseph Freiherr Von Hammer-Purgstall tarafından kaleme alınan ve (1836-1838) yılları arasında dört cilt halinde yayımlanan eser, J. C. Mangan'ın, Doğu kültür ve sanatıyla tanıştığı, o dünyaya yüzünü çevirerek duygu, düşüncede, algı ve duyarlılıkta farklı etkilenmelere yöneldiği kaynaktır. Batı'da türünün ilk örneği olan *Geschichte der osmanischen Dichtkunst bis auf unsere Zeit* (Günümüze Kadar Osmanlı Şiir Tarihi) başlıklı kronolojik düzenlemeli esere eleştirel yaklaşımlarda bulunan Mangan, Doğu şiiri üzerine birçok makale de yazmıştır. Klasik Türk şiir sanatının derinliklerine dalan şiir örnekleriyle yetinmeyen J.C. Mangan, bu anlamda altı yazı kaleme almış; Doğu ve özellikle de Osmanlı Divan şiir sanatının kuramsal yönüyle ilgilenecek bir tartışma ortamı yaratmıştır.

Türk şiiri ve yaşantısı, Mangan'ı derinden etkilemiştir. Peter Hird, Türk edebiyatının Mangan'ı bir miktatıs gibi kendine çektiğini ifade eder (Hird, 1968). Mangan başka konularda da yüzlerce şiir yazmış; Alman şiirinden, Sibirya'dan, Büyük İskender'den, Ortadoğu'dan bahsetmiştir (Diskin, 1960) ama onu Türk okuru için enteresan bir şahsiyet hâline getiren şiirleri Türkler, Türkiye ve İslâmiyet üzerine olanlardır. Mangan'ın Alman şiiri ve bu dil üzerinden başka kültürler, özellikle Osmanlı, Fars ve Arap edebiyatlarından Batı'ya aktarılan mistik eğilimler ilgisini çekmiş ve bu etkilenmelerle eski İrlanda şiirlerinin çeşitlemelerini yapmıştır. Mangan, Avusturyalı şarkiyatçı Joseph Freiherr von Hammer-Purgstall'ın³ (1774-1856) Almancaya aktardığı şüara tezkireleri ve yine von

³ Hammer, tarihçi olmasının yanı sıra aynı zamanda bir şairdir. Bu özelliği nedeniyle "Osmanlı Şiir Sanatı" ile de derinlemesine ilgilenmiş ve tıpkı "Osmanlı İmparatorluğu Tarihi" adlı eserinde olduğu gibi Osmanlı İmparatorluğu'nun kuruluşundan itibaren 1835 yılına kadar yaşamış 2200 Türk şairinin biyografilerini ele aldığı "Geschichte der Osmanischen Dichtkunst" (Osmanlı Şiir Sanatı Tarihi) adlı eserini yayımlamıştır. "Hammer Tezkiresi" adıyla da tanınan dört ciltlik bu eserde kronolojik sırayla şairlerin kısa hayat hikâyelerini yazmış ve her birinden seçilmiş bazı şiirleri Almancaya çevirmiştir (Ortaylı, 1997).

Hammer'in öğrencisi Friedrich Rückert (1788-1866)⁴ sayesinde Şark şiirini, klasik Türk şairlerinin hayatlarını ve eserlerini tanıma şansı bulmuş ve burada keşfettiği dünyadan fevkalade etkilenmiştir. Kendi tercümesi gibi göstererek Türk şiir geleneğini taklit eden şiirler yazmış, Türk, Arap ve Fars şiiri hakkında değerlendirmeye yazıları da kaleme almıştır.

JAMES CLARENCE MANGAN HAKKINDA TÜRKİYE'DE YAPILAN ÇALIŞMALAR

Mangan'ın Şark'a olan ilgisi, Türk araştırmacıların da ilgisini geç de olsa çekmiştir. Şevket Rado'nun bir mektup vesilesiyle 'İrlanda'nın Türk Şairi' başlığıyla tanıttığı yazıdan (Hird, 1968) sonra Mangan hakkında ilk çalışmayı yapan Karaca (Karaca, 1989), (Karaca, 2010a), (Karaca, 2010b) onun Türk dünyasına bakışını masaya yatırmış, Tavukçu ise Şark medeniyetlerinin Batı'ya tesirini incelediği çalışmasında Mangan'a da yer vermiştir (Tavukçu, 2007). Birlik ve Arıkan, çalışmalarında Mangan'ın Şark'a yönelmesinin nedenlerini birkaç farklı noktadan ele alarak (Birlik & Arıkan, 2018) Mangan üzerine daha önce çalışmalarda bulunmuş isimleri anmışlardır. Gür, on dokuzuncu yüzyıl İngiliz gazete ve dergi arşivlerinde Türk edebiyatına ilişkin yazıları taradığı çalışmasında, Mangan'ın "Literae Orientales" yazı dizisine geniş bir yer ayırmış (Gür, 2019); Arıkan ve Uzun, Mangan'ın çok önem atfettiği sufilik olgusunu ve onun "Sufilerin Manisi" başlıklı eserini metinlerarasılık bağlamında ele almıştır (Arıkan & Uzun, 2021).

Son yıllarda Mangan üzerine Türkiye'de yapılan çalışmalarda bir artış yaşansa da onun sağlığında *Dublin University Magazine*'de yayımladığı; Şark edebiyatını konu alan, Türk edebiyatı hakkındaki düşüncelerine de geniş yer veren "Literae Orientalis" başlıklı yazı dizisi hakkında bütüncül bir çalışma yapılmamıştır. Bu çalışmanın odak noktasını oluşturan, her biri çalışmanın içinde ayrı başlıklar altında incelenen "Literae Orientalis" yazılarının başlıkları şu şekildedir:

"Fars ve Türk Şiiri", (Eylül, 1837)

"Türk şiiri", (Mart, 1838)

"Türk Şiiri", (Eylül, 1838)

"Arap, Fars ve Türk Şiiri", (Nisan, 1840)

"Osmanlı Şiiri", (Mayıs, 1844)

---

⁴RÜCKERT, Friedrich (1788-1866): Alman şairi, filoloğu ve şarkiyatçısı. <https://islamansiklopedisi.org.tr/ruckert-friedrich>
Bu madde TDV İslâm Ansiklopedisi'nin 2008 yılında İstanbul'da basılan 35. cildinde, 283-284 numaralı sayfalarda yer almıştır (Seufert, 2008).

“Osmanlı Şiiri”, (Ocak,1846)

İLK MAKALE: “İRAN VE TÜRK ŞİİRİ”

Dublin University Magazine'in Eylül 1837 sayısında yayımlanan makalenin başlığı “Persian and Turkish Poetry – First Article” (İran ve Türk Şiiri, İlk Makale)'dir. Yazı, iklimler ve insan tabiatı üzerine bir tartışmayla başlar. Aristoteles'ten itibaren düşünürler, iklim şartlarının insan tabiatına, ulusların karakteristiklerine, medeniyetlerin oluşumuna nasıl etki ettiğini tartışmıştır (Yazıcı, 2021). Coğrafi keşiflerin ardından Avrupalılar, daha önce doğrudan ilişki kuramadıkları Amerika, Asya, Afrika, Avustralya yerlileri ile karşılaşmış, böylece bu insanların yaşayış ve âdetlerinin kökenlerini açıklama ihtiyacı doğmuştur. Dünyayı bilimsel yöntemle göre açıklamayı amaçlayan Aydınlanma Çağı ve metafizik öğeleri yadsıyan Pozitivizm hareketi sonrasında bu kültürel farklara getirilen açıklamalarda iklim önemli bir yer tutmuştur. Sömürgeleştirilen Güney Amerika, Afrika, Güney Asya bölgelerinde egemen olan sıcak iklimin bu topraklarda yaşayan insanları tembelleştirdiği, bu nedenle bu insanların medeniyet kuramadığı ve köle tabiatında olduğu, David Hume, John Locke, İmmanuel Kant gibi dönemin önde gelen filozoflarınca iddia edilmiştir (Immerwahr, 1992; Bouie, 2018).

Böylesi bir ortamda, hele ki Lord Byron'ın Osmanlı İmparatorluğu'nu konu edinen şiirleri Batı kamuoyunda infial yaratıp yeni bir Müslüman düşmanlığı dalgası yaratmışken Mangan'ın Şark konusundaki düşüncelerinin müspet olması kayda değerdir. Mangan, Asya'yı, “insan zihninin sürekli yönünü döndüğü yer” olarak görür. Ona göre Asya, bilimlerin, medeniyetlerin beşiğidir; medeniyetlerin nasıl doğduğunu merak edenler Asya'yı incelemelidir (Mangan, 1837).

Bu noktada dikkat edilmesi gereken şeylerden biri, “Orient” (Şark) sözcüğünden hangi coğrafyanın kastedildiğidir. Günümüzde Güney ve Doğu Asya coğrafyalarını da kapsayan bu tanım, on dokuzuncu asrın başlarında özellikle Osmanlı'nın Asya toprakları ve Mısır için kullanılmaktaydı (Lewis & Wigen, 1997, s. 53). Mangan'ın Şark Medeniyeti'ni övmek için verdiği örnekler de Hint, Çin gibi coğrafi olarak Avrupa'ya uzak medeniyetlere değil; Mısır, Mezopotamya, Pers gibi Avrupa'ya coğrafi açıdan daha yakın, Avrupa kültürü ile geçmişte daha yakın ilişkilerde bulunmuş medeniyetlere aittir. On dokuzuncu asrın başlarında arkeoloji ve antropoloji çalışmalarının henüz emekleme döneminde olduğunu, Uzak Doğu ile ilgili çalışmaların daha yüzeysel kaldığını düşünürsek bu durum gayet normaldir.

Mangan, derin bir mâziye sahip olan Şark'ı öğrenmek için başvurulacak kaynakları ikiye ayırır. Bunlar genel kayıtlar (politik olayları ele alan kronikler gibi) ve özel kayıtlardır. Özel kayıtlar bireylerin hayatını konu edinir. Bunlar arasında en bilinenleri şairlerin hayatlarını ele alan tezkirelerdir. Mangan, bilhassa İsfahan, Şam gibi önemli kültürel merkezlerde bu kayıtlardan binlercesinin

bulduğunu iddia eder ve bu kayıtların incelenmesi gerektiğini söyleyip bunlar üzerinde araştırma yapmak isteyenler için bir bilgilendirme olarak Şark'ın isimlendirme geleneğini, “Ebu”, “İbn” gibi sözcüklerin yahut şehir adlarından sonra gelen “+î” eklerinin işlevini açıklar (Mangan, 1837).

Şark medeniyetleri arasında en kadim edebiyatın hangisine ait olduğu tartışmasına da yer veren Mangan, bu konuda diğer şarkiyatçıların düşüncelerini aktarır. Augustus Schlegel, Sanskritçeyi öne çıkarırken Sir William Jones Hintçe, Arapça ve Tatarca'yı eş görür. Langles'e göre en eski edebiyat Mançu-Tatarlara aittir. Abel Remusat Çincenin, Von Hammer eski Farsçanın Şark'taki en kadim edebiyat dili olduğunu öne sürer. Bu isimler iddialarını kesin delillerle temellendirmezler, başka dillerin de bu payeyi alabileceğini kabul ederler.

Von Hammer'ın tezine göre Arap şiiri mükemmeliyetini Kuran'da bulur. Kuran'dan önce, Cahiliye Dönemi'nde Kâbe'ye asılan “muallaka”lar, Arapların şiir geleneğinin kadimliğine bir delildir. Von Hammer, Arapların şiir geleneğinin kökünü İran'dan aldığını, çağlar boyu İran şiirinin üstünlüğünü koruduğunu ve Hindistan'dan Osmanlı'ya uzanan geniş bir coğrafyayı etkilediğini yazar. İran şiirinin gücü, Batılı şarkiyatçıların üzerinde ittifak ettikleri bir konudur, bunda da Hafız'ın mirasının payı büyüktür. Buna karşın Osmanlı şiiri küçümsenmeyle karşılaşmıştır. Von Hammer, Türk şiiri için, “İran şiiri güneştir, Türk şiiri günebakan. İkincisi bütün parlaklığını ilkinin borçludur” der (Mangan, 1837, s. 282). Leipsic, Türk edebiyatını Arap ve İran edebiyatlarının gölgesinde, ikincil bir edebiyat olarak değerlendirirken Johann Gottfried Eichhorn, dünya edebiyat tarihi üzerine yaptığı altı ciltlik çalışmasında Türk edebiyatına ancak Macar, Leh edebiyatlarına verilen yer kadar bir alan ayırmıştır (Mangan, 1837, s. 282). Mangan Türk şiiri hakkındaki bu olumsuz yargılara katılmadığını, Türklerin, Macar ve Lehlerin aksine hayatlarında şiir ve şarkıya çok daha geniş bir yer verdiğini belirtir (Mangan, 1837, s. 282).

Mangan, bu konuları sıkıcı bulduğunu söyleyip Şark edebiyatlarına ait güzel örnekler sunarak okurun gününü güzelleştireceğini söyler. Makalenin kalanında İran ve Türk şiirlerinden örnekler sunulmuştur. Neşâtî, Ahmedî, Mesihî bu makalede şiirlerine yer verilen Türk şairlerden birkaçıdır. Bununla birlikte Mangan, bu şiirlerin von Hammer tarafından yapılan Almanca çevirilerine yer vermemiştir. Bu şiirlerin bazılarında von Hammer'ın eserinde rastlanırken büyük bir kısmına rastlanmaz, Mangan'ın Şark edebiyatlarına von Hammer dışında bir erişim imkânının olmadığı bilinmektedir; şiirlerin bir kısmı von Hammer'ın Almancaya yaptığı çevirilerin İngilizceye çevrilmesi şeklinde iken bir kısmı da başka şairlerden çeviri olarak sunduğu ama gerçekte kendisinin kaleme aldığı eserlerdir (Fegan, 2013).

Mangan'ın, çevirmenliğine bir örnek olarak von Hammer'ın yanlışlıkla Ahmedî'ye atfettiği (Hammer-Purgstall, 1836, s. 90), Ahmet Paşa'ya ait “Her gece” redifli gazeli gösterebiliriz.

Gazelin orijinali:

Şöyle âlem-tâb olur ruhsâr-ı cânân her gece
Kim hayâdan gizlenir hurşîd-i rahşân her gece

Eşiğin bir âsumândır kim anı zeyn etmeğe
Hûşe-i Pervin asar bu eşk-i galtân her gece

Bir yüzü gül saçı sünbül dil-sitân sevdim k'ider
Câme-hâbın subha dek tâze gülistan her gece

Yârı kimse düşde görüp âşık olmasın deyu
Halkı uyutmaz benim ettiğim efgân her gece

Âh kim yüz derd ile öldürdü bu sevdâ beni
Kim yatur koynunda zülf-i anber-efşân her gece

Ahmed'in köynüklerin söyler zebân-ı hâl ile
Bir ayak üzre durup şem'-i şebistân her gece (Ahmet Paşa, 1992, ss. 242-243)

Hammer'in Almancaya çevirisi:

Also glänzt des Liebchens Wange jede Nacht,
Daß aus Scham die Sonne sich verstecket jede Nacht,

Jeden Tag zieht an mein Aug' Rubinenpracht
Füllet an mit Perlen felbes jede Nacht

Weil ihr Bild verliebt im Traum die Leute macht
Heul' ich, daß ja seiner schlafe, jede Nacht

Ach, mit Schmerzen tödtet mich die Nacht durchwacht
Weil das Umbrahaar am Busen ruht ihr jede Nacht

Ahmed's Pein und seiner Liebe heldenschlacht,
Spricht die Kerz', auf einem Fuße stehend jede Nacht (Hammer-Purgstall, 1836, s. 90)

Mangan'ın İngilizceye çevirisi:

Red are her cheeks like rubies, so red that every night
Despairing to outglow them, the sun withdraws from sight

All day I drink this ruby wine, those rubies rich and bright,
But these distil in pearls that fill my dim eyes every night

The nightingale rebukes me; he says my song is trite
But can I sing when tortures wring my bosom night by night?

While others woo her in their dreams and slumbers of delight
I groan and weep, I cannot sleep, I weep the livelong night

Oh! I am slain with deadly pain – slain, slain with power outright
That on her breast her locks should rest so softly all the night

Of AHMED's tears and torments, and love's unhappy blight
The lamp will tell that in his cell burns lower night by night (Mangan,
1837, s. 289)

Gerek Hammer'ın gerekse de Mangan'ın çevirilerinde, gazellerde kullanılan “aa, ba, ca” şeklindeki uyak örgüsü yerine mesnevilerde tercih edilen “aa, bb, cc” şeklindeki uyak örgüsünü kullandıkları görülmektedir. Bu durum, gazellerin başka dillere aktarımında uyak örgüsünün korunmasının zorluğundan kaynaklıdır, zira ilk uyak örgüsünde aynı sözcük ile uyaklı çok sayıda (beyit sayısı kadar) sözcük bulmak gerekirken ikinci uyak düzeninde her beyit için birbiriyle uyaklı birer çift sözcük bulmak yeterlidir.

Hammer'in esas aldığı gazelin beş beyitten oluştuğu anlaşılmaktadır. Bu, Ali Nihat Tarlan derlemesinde yer alan altı beyitlik gazelden farklı olmakla birlikte onun birinci, dördüncü, beşinci, altıncı beyitleri ile paralellik arz eder. Hammer'in çevirisinde beyitlere içerik yönünden herhangi bir ekleme yapılmamakla birlikte, anlamda bazı farklılıklar görülür. Buna örnek olarak “Yârı kimse düşde görüp âşık olmasın deyu / Halkı uyutmaz benim ettiğim efgân her gece” beytine karşılık gelen “Weil ihr Bild verliebt im Traum die Leute macht /Heul' ich, daß ja seiner schlafe, jede Nacht” beyti verilebilir. Orijinal beyitteki maşukunu kimseler düşünde görüp âşık olmasın diye geceler boyu inleyip herkesi uykusuz bırakan âşık imajı, Hammer çevirisinde maşukunun suretini rüyalarında gören insanların ona âşık olması, bu nedenle de âşığın geceler boyu ağlamasına dönüşmüş, Âşık Paşa'nın kurduğu sebep-sonuç, karşıtlık ilişkisi (Gider & Çiftçi, 2021) değiştirilmiştir. Bu durum, Hammer'in Klasik Türk edebiyatında bu beyitte de örneği görülen kıskanç – mazoşist âşık imajına (Sevimli, 2020) tam olarak hâkim olmamasından kaynaklanabileceği gibi, şiiri Alman okur için daha anlaşılır kılma kaygısından da kaynaklı olabilir.

Mangan'ın Almanca tercümeyle esas alan İngilizce çevirisine gelirse ilk göze çarpan değişiklik fazladan eklenen bir beyittir. "The nightingale rebukes me; he says my song is trite /But can I sing when tortures wring my bosom night by night?" beytinin Hammer çevirisinde bir karşılığı yoktur. İhtimal ki Mangan, en çok kullanılan mazmunlardan olan bülbülü de kendi çevirisine ekleyerek kendisinin asıl kaynaktan beslendiği intibamı vermek istemiştir. Mangan'ın Hammer çevirisini esas aldığı ispatı ise "Yârı kimse düşde görüp âşık olmasın deyu / Halkı uyutmaz benim ettiğim efgân her gece" beytinin karşılığıdır. Tıpkı Hammer gibi Mangan da "While others woo her in their dreams and slumbers of delight /I groan and weep, I cannot sleep, I weep the livelong night" beytiyle insanların rüya görmesini engellemek için inleyen âşık imajını kullanmamıştır. Mangan'da da bunun yerine, Hammer'de geceleri rakiplerinin rüyalarda maşukuna kur yaptığını düşünüp sabaha kadar ağlayıp inleyen bir âşık imajı vardır.

Gerek von Hammer'in gerekse de Mangan'ın çevirilerinden anlaşılmalıdır ki on dokuzuncu asır başlarında Türk şiirini Avrupa'ya tanıtmaya çabasıyla yapılan çeviriler iyi niyetli olmakla beraber bazı hataları yahut bilinçli olarak yapılan değişiklikleri barındırmaktadır. Klasik edebiyatın zihin dünyasının tam olarak kavranamaması, diller arasındaki farklılıktan kaynaklanan sorunlar, çevirmenlerin kesin kabulleri (Mangan'ın tercümesinde gül ve bülbül mazmunundan bahsetmek zorunda hissetmesi gibi) bu durumun nedenleri arasındadır.

İKİNCİ MAKALE: "TÜRK ŞİİRİ"

Mangan'ın Türk şiiri hakkındaki ikinci makalesi, ilkinden altı ay sonra, *Dublin University Magazine* dergisinin Mart 1838 sayısında çıkar. Orijinal başlık, "Literæ Orientales: Turkish Poetry-Second Article" (Literæ Orientales: Türk Şiiri – İkinci Makale) şeklindedir (Mangan, 1838a). Makale, von Hammer'ın o yıllarda çıkan kitabı *Geschichte der Osmanischen Dichtkunst (Osmanlı Şiirinin Tarihi)* çalışmasının takdimiyle başlar. Mangan önce bu kitabın kapsamını, önemini över; sonra ise von Hammer'ın çevirilerini çok sert bir şekilde eleştirir. Mangan'a göre Hammer, milyonda bir gelecek bir adamdır. Şarkiyatçılığın kurucusu olarak bile kabul edilebilir fakat bu derlemesine dâhil ettiği yüzlerce şiirden yalnızca bir düzinesi anlaşılır, bunların yarısı okunabilir ve çeyreği de takdir edilebilir niteliktedir. Mangan, bu eleştirileri o raddeye vardırı ki von Hammer'ın bu kitabıyla daha önceki çalışmalarının bütün getirilerini yok ettiğini, kendi inşa ettiği binayı kendi eliyle yıktığını, edebî alandaki Osmanlı düşmanlarına (bir önceki makalede bahsettiği, Osmanlı şiirini ikinci sınıf gören edebiyat tarihçileri) bir zafer hediye ettiğini iddia eder.

Von Hammer hakkındaki sert ve kesin hükümlerini kanıtlamak isteyen Mangan, von Hammer'ın Almancaya çevirdiği üç şiir ile yan yana olarak kendisinin bu çevirilerden yola çıkarak tercüme ettiği İngilizce çevirileri sunar. Bu

çevirilerin ilk ikisi von Hammer'ın kitabının ilk sayfasından alınmış Lâmî gazelleridir, üçüncüsü ise Mangan'ın kitaptan rastgele seçtiğini iddia ettiği (Mangan, 1838a) bir Muhibbî gazelidir. Bu karşılaştırmalı metot önemlidir, zira Mangan'ın çeviri adı altında kendi şiirlerini kaleme aldığı bilinmektedir. Bu makalede von Hammer'ın Almanca çevirilerine karşılık olarak koyduğu İngilizce çeviriler ise Almanca çeviri ile büyük oranda uyumludur. Bu sayede şiirlerin orijinallerinin gerçekten de Lâmî ve Muhibbî'ye ait olduğundan emin olunabilir.

Verdiği üç örnek, Mangan'a göre von Hammer'ın bu şiir seçkisini yaparken edebî zevkini bir tarafa bıraktığının delilidir. Mangan, kesinlikle Asya şiirinin Avrupa'ya üstün olduğu gibi bir iddiada bulunmadığını fakat bütün dillerin, kültürlerin eşit güçte olduğunu, Türk şiirinin de Alman ve İngiliz şiiri kadar zengin olduğunu belirtir. Dolayısıyla bu zengin şiir dünyasını okurla buluşturmak isteyenler çok daha dikkatli olmalıdır. Şiir çevirisinin zorluğu bir bahane olamaz zira bir dilde güzel bir biçimde ifade edilen şey, başka bir dilde de aynı güzellikte ifade edilebilir.

Âşık Çelebi, Rıza, Kınalızâde, Kafzâde tezkirelerinde on bin civarında şiir yer almaktadır. Mangan'ın tasnifine göre bu on bin şiirin üç bini saçma ve karakersiz, üç bini dinî-tasavvufî, iki bini delicesine metaforlara boğulmuş, bin tanesi aşırı gösterişlidir. Dokuz bin şiiri böyle etiketledikten sonra kalan bin şiirin bu dokuz bin şiirin değersizliğini tazmin edecek kadar güzel olduğunu, bu şiirlerin daha iyi bir Almanca tercüme hak ettiğini söyler. Bundan sonra kendisinin yaptığı çevirileri paylaşacağını, bu şiirlerde görülen noksanların şiirin kendisinden değil de çeviriden kaynaklandığının düşünülmesini istediğini belirtir.

Mangan, yazının kalanında Şeyhî, Lâmî gibi divan şiirinin büyük isimlerinden örnekler verir. Mangan'ın seçtiği şairler ekseriyetle on beşinci – on altıncı asırlara aittir. Bu şairlerin arasında Kemal Ümmî, Niyazî Mısırî gibi tasavvuf şairlerinin yanı sıra Cem Sultan, Şehzade Bayezid gibi hanedandan şairler de yer alır. Manzum eserlerin yanında, Aziz Mahmud Hüdayî'nin Ebu Hureyre'den naklettiği bir hadise de yer verilmiştir. Makalenin sonunda ise Ahmedî'nin İskendernâme'sinin bir özeti ve incelemesi yer alır.

ÜÇÜNCÜ MAKALE: “TÜRK ŞİİRİ”

Mangan'ın Türk şiiri hakkındaki üçüncü makalesi, ikincisinden altı ay sonra, *Dublin University Magazine* dergisinin Eylül 1838 sayısında çıkar. Orijinal başlık, “Literæ Orientales: Turkish Poetry-Third Article” (Literæ Orientales: Türk Şiiri – Üçüncü Makale) şeklindedir (Mangan, 1838b). İkinci makale ile aynı başlığı taşıyan bu makale, ikincinin bir devamı niteliğindedir.

Makale, II. Süleyman devrinin Osmanlı şiirinin en parlak dönemi olduğu iddiasıyla açılır. II. Süleyman'dan kasıt, Kanunî Sultan Süleyman'dır. II. Süleyman olarak görülmesinin nedeni bazı Batılı tarihçilerin, Yıldırım Bayezid'in oğlu olup

Fetret Devri'nde taht iddiasında bulunan Süleyman Çelebi'yi de padişah olarak zikretmelerinden kaynaklıdır (Veinstein, 2012).

Mangan'ın Kanunî Sultan Süleyman dönemini zikretmesi tesadüfî değildir. Önceki iki makalesinde Türk şiirinin Batılı şarkiyatçılar tarafından haksız yere küçümsendiğini, von Hammer'ın seçkisinin şiir zevkinden yoksun olup Türk şiirinin gücünü yansıtmaktan uzak olduğunu iddia eden Mangan, kendi tezlerini desteklemek için Türk şiirinin zirve yıllarından örnekler bulma yoluna gitmiştir. Kanunî dönemi, Mangan'a göre bir "Augustus Dönemi"dir; Roma'nın ilk imparatoru olan Augustus döneminde nasıl bir sosyo-kültürel Rönesans yaşanmışsa, Osmanlı İmparatorluğu'nda da benzer bir süre Kanunî'nin iktidarında yaşanmıştır (Mangan, 1838b).

Mangan, bu makalesinde de bir öncekinde olduğu gibi yararlandığı kaynaklar olarak Âşık Çelebi, Rıza, Kınalızâde, Kafzâde tezkirelerini gösterir. Dublin'den hiç ayrılmayan Mangan'ın bu kaynaklara erişimi çok zordur, üstelik Türkçe bildiğine dair bir kanıt da bulunmamaktadır. Buradan yola çıkarak Mangan'ın esasında bilgilerini ikinci makalede bahsettiği von Hammer'ın Osmanlı şiir tarihi üzerine Almanca neşrettiği kitaptan aldığını varsaymak yerinde olacaktır.

Mangan, Kanunî döneminin zengin Osmanlı şiir dünyasına şairlerden ve eserlerinden örnekler verir. Mangan'ın zikrettiği isimler arasında Kara Fazlî ("Fasli" şeklinde yazılmıştır) ve eserleri *Gül û Bülbül* ile *Nahlistân*; Taşlıcalı Yahya, Bâki (Mangan tarafından ilk Türk modern lirik şairi olarak tanımlanır), Ali Vâsi Çelebi ile *Hümayunname*'si, Hâilî ve *Fürkat-nâme*'si yer alır. Bütün bu şairler hakkında bir paragrafı geçmeyen kısa bilgiler verilmiştir. Fuzulî'nin de adını anan Mangan, bu bereketli devrin en önde gelen şairi olarak Lâmiî Çelebi'yi gösterir. Lâmiî Çelebi'nin eserlerine geniş bir yer ayıran Mangan, bu makaledeki şiir tercümelerine Lâmiî Çelebi'nin Kanunî Sultan Süleyman'a yazdığı bir methiye ile başlar. Âşık Çelebi ve Kınalızâde'nin Lâmiî Çelebi'nin gazel ve kıt'alarının çok başarılı olduğu tespitine itiraz eden Mangan, Lâmiî Çelebi'nin gazellerinin kıt'alarından çok daha başarılı olduğunu iddia eder. Bu iddiasını kanıtlamak üzere Lâmiî Çelebi'nin bir gazelinin tercümesini verdikten sonra yirmi tane de kıt'a örneği verir.

Mangan, Bâki'nin bu dönemki Türk şiiri hakkındaki öneminden bahsettikten sonra ondan da alıntılar yapmak istediğini fakat Bâki'nin divanının henüz eline geçmediğini söyler. Bunun yerine Tıflî'nin Bâki için yazdığı bir methiyenin tercümesine yer verir. Aynı şairden birkaç örnek daha paylaşan Mangan, eserinin sonunu Fuzulî'ye ayırır. Önce onun *Beng û Bâde* mesnevîsinin bir tanıtımını yapar. Daha sonra bu mesnevîden pasajlar alıp çevirir ve yorumlar. Hayatı boyunca içki ve keyif verici maddelerin iptilasından mustarip olan Mangan'ın, Fuzulî'nin bu mesnevîsini tercih etmiş olması manidardır.

DÖRDÜNCÜ MAKALE: “ARAP, İRAN VE TÜRK ŞİİRİ”

Mangan’ın Türk şiirine dair dördüncü makalesi, *Dublin University Magazine* dergisinin Nisan 1840 sayısında çıkmıştır. Diğer üç makale altışar ay ara ile neşredilmişken dördüncü makalenin çıkışı bir buçuk yıldan fazla bir süre sonra olmuştur. Orijinal başlık, “Literæ Orientales: Arabian, Persian and Turkish Poetry-Fourth Article” (Literæ Orientales: Arap, Fars ve Türk Şiiri) şeklindedir (Mangan, 1840).

Makale, Aristoteles’ten bir alıntıyla başlar, bu alıntı antik Yunancadır ve çevirisi verilmemiştir. Yine ilk sayfada “Şairi anlamak isteyen şairin diyarına girmek zorundadır” anlamını taşıyan bir Goethe alıntısı Almanca orijinali ve İngilizce çevirisi ile birlikte verilir. Mangan gibi Şark şiiri ile ilgilenen bir Batılı için bu alıntı büyük anlam taşır. Mangan’a göre sözgelimi İran şiirini anlamak için yalnızca Farsça gramer ve sözlüğü etüt etmek yetmez, bir araştırmacı kendi ülkesini bir kenara bırakıp adeta incelediği Şark medeniyetinin hüviyetine bürünmelidir (Mangan, 1840). Dinî inanç, fikirler, alışkanlıklar, gelenekler, hükümetler, sosyal örüntüler ne kadar farklıysa araştırmacı ile konu edindiği şiir arasında o kadar büyük bir uçurum vardır ve araştırmacının gayreti de bu ölçüde fazlalaşmalıdır. Çeviri meselesine yalnızca dili değil, bütün sosyo-kültürel unsurları dâhil eden Mangan’ın bu hususta çağının çok ötesinde olduğunu söyleyebiliriz.

Mangan, Doğu toplumlarına, kültürlerine ve Türk, Fars ve Arap şiirine dair görüşlerini ağırlıklı olarak I. ve IV. makalesinde açıklamıştır: “... Asya, insanoğlunun beşiği, ilk dünyasıdır. Batılı bu dünyaya daha çocukluğundan itibaren bir ‘güneş ülkesi’ olarak bakar. Bir dünya vatandaşı için Asya, uzun yolculuğunda dinlendiği bir büyük ‘kervansaray’dır. Eğer imparatorlukların ve toplumların nasıl oluştuğunu, uygarlıkların nasıl geliştiğini biliyorsa, Asya’nın da sık sık başvuracağı bir kaynak kitap olduğunun bilincindedir.” (Özmen, 1998, s. 61). İlk şarkiyatçıların çalışmalarına başlarken Asya ve insan karakteri konusunda tam bir bilgisizlik içinde olduğunu savunan Mangan; “...bu şarkiyatçılara göre Asyalılar bağımlı ve aşağı bir kastın üyesi ölümlülerdi. Onlara göre Avrupa yüzünü ışığa dönmüş iken, Asya gölgeye gömülmüştür.” (Özmen, 1998, s. 61) diyerek bu önyargılı bakışı örneklerle eleştirmeyi sürdürür.

Mangan, Şark şiirini tahlil ederken onun en büyük eksikliğinin anlam kapalılığı olduğunu söyler. Mangan’a göre anlamı kavranmayan bir şeyin tam olarak değerini belirleyebilmenin imkânı yoktur, şiir açık olmalıdır. Buna karşın kapalı, müphem anlamların Müslüman okurları cezbedebileceğini belirtir. Onun tespitine göre şiirde *expression* (dışavurum) ve *impression* (izlenim) arasında bir denge vardır. Batı şiirinde bu denge dışavurum lehinedir. Batılı şair, dışavurumun izlenimin yaratıcısı olduğunu kabul eder, iyi bir izlenim için dışavurumun sağlıklı olmasına odaklanır. Doğu şiirinde ise şair, şiirini opak bir biçimde yazar, okuru büyüler, okur, kendi izlenimini edinir. Mangan bu nedenle Şark şiirinin imana

dayalı olduğunu, ortalama bir Şarklının hayatında imanın bir İngiliz'e göre çok daha büyük bir yer tuttuğunu söyler. İnanç ve düşüncenin çelişmediğini ise şöyle anlatır: “Mümin olmak Şarklının filozof olmamasına neden olmaz, Şarklının kendi felsefesi orijinal ve derindir. O, varlığa daha derin duygularla saygı gösterir, varlığın gizemlerini kabullenmek için zihninde daha çok yer vardır. Tefekkür etmeye başlar başlamaz zihnini itirazlar, kanıtlar, olasılıklar kaplamaz. Mücerret ve mümkün olan şeylerin Tanrı'ya ait olduğunu bilir. Şarklı, bütün o samimiyeti, tevazuu ile daha samimi, daha anlaşılır, daha evrensel bir filozoftur.” (Mangan, 1840).

Arap, İran, Türk şiirleri “Şark şiiri” başlığı altında topluca anılsa da her birinin farklı karakteristiği vardır. Mangan, önce bu şiirlerin tarihsel olarak gelişimleri ve birbirlerine etkileri konusunda şarkiyatçıların düşüncelerini aktarır. Farklı düşünceler olsa da İran şiirinin Türk şiirine tesir ettiği noktasında hepsi hemfikirdir. Mangan'a göre üç şiirin karakteristikleri şöyledir:

“Arap şiiri: İfadede cesaret, fikirde dizginlenemez ve olağanüstü bir coşku, derin ve tutkulu bir hassasiyet, hazin bir melankoli, hayal dünyasında zenginlik, genel olarak büyük bir kuvvet. Bu kuvvet, okurun etrafını öyle sarar ki okur, şiirin kusurlarını inceleyecek vakti ya da kudreti bulamaz.

İran şiiri: Uçarılık, zarafet, asla umutsuzluğa düşmeden zaman zaman kasvet ve endişe ile yer değiştiren muzafferâne bir neşe, üzüntüyle harmanlanmış bir gösteriş, ince zekâ, melodik bir vezin, Dionyzosvâri bir neşe. Bazı daha ayrıntılı şiirlerde ise metafizik bir incelik, hayranlık verici bir betimleme gücü, dilin enerjisini kullanmak yerine savurganlığa sapmak vardır.

Türk şiiri: Mistisizme yatkınlık, yoğun ve coşkulu bir adanmışlık, metafizik anlam kapalılığı, hayal gücünün keyfekeder kullanımı, bütünlüğün noksanlığı, sevecenlik, kederlilik, ince zekâ, satir, betimlemede şaşaa. Bazen de şairlerde çocuksu mecazlara ve bencilce övünmelere yatkınlık” (Mangan, 1840).

Mangan, bu makalenin geri kalanında üç medeniyetin şiiri hakkındaki görüşlerini temellendirmek için Arap, İran ve Türk şiirinden çevirileri örnek verir. Türk şiiri örneklerinde Ahmet Fakrî Dede'nin “*Minnet Hudâ'ya ey dil her dâne minnetim yok*” gazeli ile Fuzuli'nin “*Öyle ser-mestem ki idrâk etmezem dünyâ nedir*”, “*Ezel kâtibleri uşşâk bahtın kara yazmışlar*” başlıklı gazellerinin çevirisine yer verilir. Bu sözde çevirilerde Mangan'ın yer yer temaya sabit kalmakla birlikte orijinal şiirlerden neredeyse hiçbir şeye yer vermediğini; beyitlerdeki orijinal içeriği, manzumları, kelime seçimlerini çeviriye yansıtmadığını belirtmek gerekir.

BEŞİNCİ MAKALE: “OSMANLI ŞİİRİ”

Mangan'ın Şark şiiri hakkındaki beşinci makalesi diğerlerine göre çok daha uzun bir aralıktan, dört yılı aşan bir zamandan sonra *Dublin University Magazine'in* Mayıs 1844 sayısında yayımlanır. Orijinal başlık “*Literæ; Orientales:*

Ottoman Poetry - Fifth Article” (Liteae Orientales: Osmanlı Şiiri - Beşinci Makale) şeklindedir (Mangan, 1844). Daha önce Şark şiirinin üç büyük damarını aynı makalede inceleyen Mangan, bu yazı ile tekrar Türk şiirine odaklanır.

Bu makale, diğerlerinden birkaç yönüyle ayrılır. Öncelikle diğer makalelere nazaran daha kısadır, yalnızca on beş sayfa. Üstelik bu kez makalede, Türk şiiri hakkındaki tespitlere daha az bir yer verilip makalenin büyük kısmı şiir tercümelerine ayrılır. Bu tercüme ilk makalelerdeki gibi asıl şiire genellikle sadık yahut daha sonraki tercüme gibi asıl şiirin temine sadık çeviriler değildir. Mangan, tercüme adı altında bu kez tamamen kendi orijinal şiirlerini yazmıştır, bu şiirler Mangan’ın zihnindeki Şark ve Osmanlı imgelerinden beslenmek dışında Türk şiir geleneğini yansıtmaz (Lloyd, 1986). Bununla birlikte “The Caramanian Exile” ve “The Wail and the Warning of the Three Khalenders” gibi Mangan’ın en popüler, en başarılı Şark tarzı şiirleri bu makalede yer alır.

Mangan, Osmanlı şiirinin tarihini Osmanlı Devleti’nin tarihi ile başlatır. Osmanlı Devleti’nin kurulduğu on dördüncü asırda, edebiyat dünyasında hâkimiyet üç büyük Fars şairine aittir; Mevlana Celaleddin Rumî, Şeyh Sadreddin ve Şeyh Âlâüddevle. Von Hammer’ın tespitini hatırlatan Mangan, Osmanlı şiirinin tıpkı günebakanların güneşten beslenmesi gibi Fars şiirinden beslendiğini söyler (Mangan, 1844).

Osmanlı şiirinin ilk otantik ismi Aşık Paşa’dır, Aşık Paşa’nın eserleri dinî ve ilmî bir hüviyettir. Onu, Mevlevî tarikatından Emir Ali Çelebi takip eder. Mangan, Emir Ali Çelebi’ye ait olduğunu iddia ettiği bir kıtanın çevirisini paylaşır. Dönemin ünlü İran şairlerini de zikrettikten sonra bir başka önemli isim olan Ahmedî’den bahseder. Ahmedî’nin özellikle İskendernâme çevirisinin çok ünlü olduğunu söyleyen Mangan, Ahmedî ile Timur arasındaki bir diyalogun rivayetini aktarır; Timur’a sadece üstündeki kaftan kadar değer biçen Ahmedî’nin bu cüretkâr tavır, Timur tarafından takdir edilir (Mangan, 1844).

Mangan, Ahmedî’nin ardından Karaman’da doğup büyüyen, “Fahareyeh” şeklinde aktardığı bir şairden bahseder. Bu isimde bir şaire rastlanmamakla birlikte, verilen bilgilerden hareketle Mangan’ın, Aynî’den bahsettiği düşünülmektedir (Arıkan & Birlik, 2019). Mangan, meşhur “The Caramanian Exile”⁵ (Karamanlı

⁵ I see thee ever in my dreams, Karaman - *Seni hep rüyalarımda görüyorum, Karaman*
Thy hundred hills, thy thousand streams, - *Senin yüzlerce tepen, binlerce deren,*
Karaman! O Karaman - *Karaman, ah Karaman!*

As when thy gold-bright morning gleams, - *Altın ışıltılı sabahların parladığı zaman,*
As when the deepening sunset seams - *Derin gün batımı şuaları,*

With lines of light thy hills and streams, - *Derelerini ve tepelerini aydınlattığı zaman,*
So thou loomest on my dreams, - *Sen hayâlimde belirirsin, Karaman! O Karaman!*

The hot, bright plains, the sun, the skies, - *Sıcak, parıltılı ovalar, Güneş ve semâ,*
Karaman!

Seem death-black marbles to mine eyes, - *Gözlerime ölüm siyahlığında mermer görünür,*

Sürgün) şiirini de bu şaire atfeder. Ona göre Karaman, Osmanlı hâkimiyetine uzun süre direnen gururlu insanların yaşadığı, dağlık ve yeşil bir diyardır. Bu yönüyle adeta Şark'ın İskoçya'sıdır (Mangan, 1844).

Mangan, Osmanlı Devleti'nde on beşinci ve on altıncı asırlarda şairlerin çok büyük değer gördüğünden bahseder. Onun anlatısına göre bu asırlarda şairler, vezir-i âzâm rütbesine kadar yükselirler, eskinin İbranî peygamberleri gibi yeri geldiğinde padişahları bile azarlayabilirler. Yalnızca devletten değil, halktan da derin bir saygı görürler. Kahvehane gibi yerlere gittiklerinde başköşede otururlar, yoğun bir ilgi ve alakaya mazhar olurlar.

Bu makalesinde Mangan, son olarak Sufilik konusuna yönelir. Sufiliğin etimolojik bir tahlilini yapan yazar, kelimenin kökünün Arapça "sof" (yün) kelimesinden yahut Yunanca "Sophia" (bilgelik) kelimesinden geldiğini söyler. Sufileri, Hristiyan münzevilere benzetir. Mr Lane'den Sufilerle ilgili yaşanmış bir hadiseyi nakleder. Bu hadise, Abdülkadir Geylanî olduğu düşünülen (Arıkan & Birlik, 2019) "Abu'l Kasim of Gelaan" adlı sufünün İblis'le mücadele edip onu kelime-i tevhidin gücüyle yenmesinden ibarettir.

I turn from summer blood and dyes; - *Kanlı yazdan döner, ölüriim,*
Yet in my dreams thou dost arise - *Yine de, hayâllerimde sen dost görünürsün!*
In welcome glory to my eyes, - *Gözlerime bir zafer karşılamaşı Karaman!*
In thee my life of life yet lies, - *Hayatımın hayatı sende yatar*
Thou still art holy in mine eyes, - *Senin hâlâ var olan sanatın kutsaldır benim gözümde*
Ere my fighting years were come, - *Benim savaştığım yıllar ah bir geri gelse!*
Troops were few in Erzeroum, - *Az sayıda bölük vardı Erzurum'da.*
Karaman! O Karaman! - *Karaman, Ah Karaman!*
Their fiercest came from Erzeroum, - *En acımasız Erzurum'dan geldi bölüklerin,*
They came from Ukhbar's palace dome, - *Uhbar sarayının kubbesinden indiler,*
They dragged me forth from thee, my home, - *Beni senden, vatanımdan söküp kopardılar,*
Thee, my own, my mountain home, Karaman! - *Sen, öz vatanım, dağlık yurdum, Karaman!*
In life and death, my Spirit's home, - *Hayatta ve ölümdede Ruh'umun ocağı,*
O, none of all my sisters ten, Karaman! - *On kız kardeşimden hiçbiri, Karaman!*
Loved like me my fellow-men, - *Hemşehrilerini benim kadar sevmedi,*
I was mild as milk till then, - *O âna kadar süt kadar latif,*
Karaman! O Karaman! - *Karaman, Ah Karaman!*
I was soft as silk till then; - *İpek kadar yumuşaktım.*
Now my breast is as a den, Karaman! - *Şimdi göğsüm mağara gibi, Karaman!*
Foul with blood and bones of men, - *İnsanların, kan ve kemikleriyle kirlenmiş,*
With blood and bones of slaughtered men, - *Öldürülen insanların, kan ve kemikleriyle!*
Karaman! O Karaman! - *Karaman, Ah Karaman!*
My boyhood's feelings newly born, - *Yeni doğmuş gençlik duygularım,*
With life's young flowers were all uptorn - *Hayatın tomurcuk çiçekleri gibi soldu*

ALTINCI MAKALE: “OSMANLI ŞİİRİ”

İrlandalı şair James Clarence Mangan’ın Şark şiiri üzerine yazdığı “Literae Orientales” dizisinin altıncı ve son makalesi *Dublin University Magazine* dergisinin Ocak 1846 sayısında çıkmıştır. Makalenin orijinal başlığı “Literæ; Orientales: Ottoman Poetry - Sixth Article” (Literae Orientales: Osmanlı Şiiri - Altıncı Makale) şeklindedir (Mangan, 1846). Beşinci makale ile aynı başlığı taşıyan bu makale, ondan yaklaşık bir buçuk yıl sonra neşredilmiştir.

Makale, beşinci makalenin devamı niteliğindedir. Onun gibi kısadır ve Mangan’ın Osmanlı şiiri hakkındaki değerlendirmelerinden çok şiir tercümelerine ayrılmıştır. Bir önceki makalenin bıraktığı yerden, Osmanlı şiirine suffilerin ne kadar tesir ettiğinden devam eder. Şarkiyatçıların Şark edebiyatında mistisizme çok büyük bir önem attıkları bilinen bir gerçektir. Mangan’ı ayıran nokta ise onun, Şark şiiri içinde ayırma gitmesi, Türk şiirinin İran ve Arap şiirlerinden daha mistik, daha dinî olduğunu savunmasıdır. Bu makalenin başlarında da her dinde gnostik/gizemci inançların olduğunu fakat Osmanlı toplumunda on altıncı asrın sonuna kadar bunun daha hâkim olduğunu söyler (Mangan, 1846). Ona göre diğer toplumlar gibi Osmanlı’da da müspet ilimlerle ilgilenen büyük şahsiyetler vardır fakat kamuoyunu şekillendirenler çok iyi şiir yazma yeteneğine de sahip olan şeyhler ve dervişlerdir.

Batı’da azizlerin hayatlarını ve mucizelerini anlatan eserler (hagiographia) gibi Şark’ta da büyük dervişlerin, şeyhlerin hayat hikâyelerinin anlatıldığından bahseden Mangan, yazının nesir kısımlarında bunlardan örnekler verir. Sözelimi Mevlevî şeyhlerinden Bâlî Sultan Abapûş’un oğlu Divane Mehmet Çelebi bir veba salgını sırasında vefat eder. Abapûş, oğlunun evini tamir eder. İşini bitirince “Kalk!” der ve oğlu dirilir (Mangan, 1846).

Yazının kalanı da benzer şekilde bazı dinî şeyhlerin mucizelerine, Mangan’ın onların ağzından yazdığı şiirlere ayrılır. Bu şahsiyetler arasında Hoca Kutbeddin (kuvvetle muhtemel Kutbeddin el-İznîkî) gibi tanıdık şahsiyetler olduğu kadar Mangan’ın imlası, özel isimleri alışıl gelmiş hâllerinin dışında yazması, belki de Almanca imladan İngilizce imlaya geçirilirken iki kez değişmesi nedeniyle kim olduğunu tespit etmekte zorlandığımız, gerçek ya da kurgusal olduğundan emin olamadığımız “Abdullah Zarvain”, “Zezadallah” gibi isimler bulunur. Mangan, bu isimleri Avrupa’dan tanınmış Ariosto, Homeros gibi klasik edebiyatçıların eserleriyle karşılaştırır. Ariosto ve Homeros’un savaş meydanında yiğitliğini gösteren kahramanlarına karşılık Şark’ın mânâ âlemlerini fethetmiş kahramanlarının daha yüce bir ruh derinliğine sahip olduğunu belirtir (Mangan, 1846).

Yazının sonunda Mangan, “Literae Orientales” serisinde yeni bir makalenin hazırlığında olduğunu söyler. Bu makalede, Şark şiirinde kullanılan vezinler üzerinde duracaktır. Maalesef yazarın sağlık durumu sürekli kötüye gittiği

ve bu makaleyi yayımladıktan üç sene sonra vefat ettiği için sözünü ettiği yedinci makale yayımlanamaz.

SONUÇ

Osmanlı'yı, Şark'ın felsefesini, mistisizm ve tasavvufla şekillenmiş hayat anlayışını keşfeden Mangan; Divan edebiyatına merak sararak yüzlerce mesnevi ve gazel okumuş ve bunlardan etkilenmiştir. Onların derinliklerinde Mangan'ın bu kültüre sevgi, saygı ve bağlılığı artmıştır. Şark kültürünün hayat anlayışı, dünyaya karşı mistik yaklaşımı onun şiirlerine yansımış; Mangan, görüşleriyle 'şarkiyatçı' mantalitenin Şark'ı ilkel sayan anlayışını tersine çevirip Şark'ın ruhanî yönden kemaliyetini vurgulamıştır.

Ayrıca Mangan'ın dönemindeki hâkim şarkiyatçı ve sömürgeci anlayışın Batı dışındaki dünyayı ilkel ve sömürülmesi mübah bir yer olarak görmesine yönelttiği itiraz, İrlanda ulusunun İngiliz hâkimiyetine karşı direnişi ile de benzeştirilebilir zira İrlanda da o yıllarda tıpkı Şark ülkeleri gibi dönemin hegemon güçleri tarafından ötekileştirilmektedir. Sanayileşmiş Batı ülkelerinin uluslarının doğuştan üstün olmadığı, onların medeniyeti kadar büyük başka medeniyetlerin de var olduğu fikri, yalnızca Şark için değil, İrlanda gibi Avrupalı olmasına karşın sömürülen diğer uluslar için de önemli bir motivasyondur.

Almanca çeviriler üzerinden klasik Şark şiirine ulaşmış olmak, Şark şiirini incelemek, Mangan'ın kendi sanat anlayışı üzerinde güçlü bir tesir bırakmış, onun en bilinen şiirlerinden bazılarını kaleme almasına ortam hazırlamıştır. Üslup ve imgelem bakımından Şark edebiyatının Mangan'a yaptığı tesir, bu çalışmaların en önemli neticelerinden biridir denebilir.

On dokuzuncu asır, kimi tarihçilerce Osmanlı İmparatorluğu'nun en uzun asrı olarak adlandırılmıştır (Ortaylı, 2016). Bu asırda imparatorluğun iç ve dış nedenlerle uğradığı zafiyet nedeniyle düvel-i muazzama ile kurulan ilişkiler devletin bizzat varlığını tayin eden bir konu hâline gelmiştir. Maalesef bu yüzyılda gerek Fransız İhtilali sonrası yükselen hürriyetçi ve milliyetçi fikirler gerekse de geçmişten beri devam eden Hristiyan-Müslüman çatışması nedeniyle Avrupa kamuoyunun Osmanlı İmparatorluğu'na bakışı genelde menfi olmuştur. Böyle bir ortamda James Clarence Mangan gibi Türk dostu Avrupalı aydınların mevcudiyeti fevkalade önemlidir.

Mangan'ın Şark'a bakışı, Şark'ın kendi realitelerinden çok Mangan'ın ve ulusunun yaşadığı buhranlar üzerinden şekillenmiştir. Şark, Mangan için yeryüzündeki cennet, bir ütopya olmuştur; hırstan, kötülüklerden münezzeh dervişlerin ülkesidir. Dolayısıyla Mangan'ın da dönemindeki şarkiyatçılar gibi Şark'a objektif olarak bakmadığını söyleyebiliriz. Şark üzerine kaleme aldıkları da bilimsel gerçekler değildir. Bununla birlikte bu metinler, hem böylesine önemli bir şairin gözündeki Şark imajını yansıtması hem de döneminde hâkim olan ve başta

Osmanlı olmak üzere Şark'ı düşman yahut kolonileştirilmesi gereken ilkel bir yer olarak gören zihniyete karşı bir itiraz olması bakımından değerlidir. Üstelik Mangan, bu makalelerde şarkiyatçıların Şark edebiyatı hakkında daha önce yaptıkları çalışmaların, ulaştıkları görüşlerin de bir dökümünü vermiş, onları çeşitli noktalardan eleştirmiş, yeni çalışmaları teşvik etmiştir.

Avrupa'da Türk şiirine dair ilk incelemelerde bulunan, bilhassa Türk şiirinin Arap ve İran şiirlerinden farkını tespit eden isimlerden biri de Mangan'dır. Dolayısıyla Mangan'ın şarkiyatçılık disiplini açısından değerini, "Literae Orientalis" serisi ispatlamaya yeter. Üstelik Mangan, çağının ötesinde bir kavrayışla çeviri konusunda çok önemli itirazlar dile getirmiş, çevirinin salt yüzeysel anlamda kalmaması gerektiğini, derin anlamların ifadesi için çevirmenin orijinal eserin kültürüne de hâkim olması gerektiğini dile getirmiştir.

Giriş bölümünde ismi zikredilen şahsiyetler tarafından Mangan hakkında değerli çalışmalar yapılmış olsa da onun hakkında yapılan çalışmaların yeterli olduğunu söylemek güçtür. Mangan'ın Türk şiirine ait yazılarının tam çevirisinin yapılması, bu çevirilerde hangi şahsiyetlerin gerçek, hangilerinin kurgusal; hangi şiirlerin tercüme, hangilerinin Mangan'a ait olduğunun net şekilde saptanması Türk şiir tarihi için bir gerekliliktir. Bunun için von Hammer'ın *Geschichte der osmanischen Dichtkunst bis auf unsere Zeit* eseriyle mukayeseli bir okuma yapılmalıdır. Mangan'ın çeviri adı altında kaleme aldığı özgün eserlerde de Türk edebiyatının tesiri içerik ve üslup bakımından tespit edilmelidir.

Yazarlık Katkı Oranı ve Çıkar Çatışması Beyanı: Araştırma, Araş. Gör. Fırat Ender KOÇYİĞİT ve Prof. Dr Nesrin KARACA tarafından gerçekleştirilmiştir. Yazarlar; çalışma fikrine, tasarımına, makalenin yazılması ve düzenlenmesi ile diğer bütün aşamalarına eşit oranda katkıda bulunmuştur. "Yazarlar, (Araş. Gör. Fırat Ender KOÇYİĞİT ve Prof. Dr. Nesrin KARACA) araştırmalarını (makale) etkileyebilecek bilinen herhangi bir mali veya kişisel çatışma olmadığını beyan eder.

KAYNAKÇA

Ahmet Paşa. (1992). *Ahmet Paşa divanı*. (A. N. Tarlan, Ed.). Akçağ Yayınları.

Arıkan, A. & Birlik, N. (2019). James Clarence Mangan'ın Osmanlı şiiri üzerine yazdığı notlar: "Literae Orientales. Ottoman Poetry. Fifth Article." *Ubak Uluslararası Bilimler Akademisi 3. Uluslararası Sosyal Bilimler Kongresi Kitabı* içinde (ss. 1-7). Ubak Yayınları.

Arıkan, A. & Uzun, K. (2021). James Clarence Mangan'ın Sûfilerin Mânisi başlıklı şiirinin Kur'an-ı Kerim ve sufilik bağlamında metinlerarası bir incelemesi.

Selçuk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi, (46), 23-42.
doi:10.21497/sefad.1031670.

Begnal, M. H. (1972). The mystery man of Ulysses. *Journal of Modern Literature*, 2(4), 565-568

Birlik, N. & Arıkan, A. (2018). Batı'nın Osmanlı coğrafyasına bakışını tersine çeviren İrlandalı şair: James Clarence Mangan. *Folklor/Edebiyat*, 24(94), 183-195. doi:10.22559/folklor.253.

Bouie, J. (2018, 5 Haziran). The enlightenment's dark side. *Slate*.
<https://slate.com/news-and-politics/2018/06/taking-the-enlightenment-seriously-requires-talking-about-race.html>. (Erişim Tarihi: 27 Haziran 2022)

Diskin, P. (1960). The Poetry of James Clarence Mangan. *University Review*, 2(1), 21-30.

Doğan Kader, M. & Kaplan, K. A. (2021). İrlanda Patates Kıtlığı'nın Osmanlı basınına yansımaları (1845-1852) . *Tarih İncelemeleri Dergisi*, 36 (2) , 497-526 . DOI: 10.18513/egetid.1050199.

Fegan, M. (2013). 'Every Irishman is an Arab': James Clarence Mangan's eastern 'translations'. *Translation and Literature*, 22 (2), 195-214. doi:10.3366/tal.2013.0113.

Gider, M. & Çiftçi, S. (2021). Âşık-sevgili tasvirlerine ilişkin karşıtlıkların gazellerdeki yansımaları. *International Journal of Filologia*, (6), 101-128. doi:10.51540/ijof.999553.

Gür, N. (2019). İngiliz gazete arşivinde Osmanlı şiirinin izlerini sürmek (1835-1900). *Erdem İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi*, (76), 139-162.

Hammer-Purgstall, J. (1836). *Geschichte der osmanischen dichtkunst bis auf unsere zeit* (C. I). Peşt: Conrad Adolph Hartleben's Berlag. <https://hdl.handle.net/2027/mdp.39015010483462> adresinden erişildi.

Hird, P. (1968). İrlanda'nın Türk şairi. *Hayat Tarih Mecmuası*. 2 (8), 41-45

Immerwahr, J. (1992). Hume's revised racism. *Journal of the History of Ideas*, 53(3), 481-486. doi:10.2307/2709889

Karaca, N. (1989). "İrlanda'nın Türk şairi: James Clarence Mangan". *Türkiye Günlüğü*, (5), 61-65.

Karaca, N. (2010a). İrlandalı James Clarence Mangan (1 Mayıs 1803-20 Haziran 1849) ve divan edebiyatı. E. Causevic, N. Monacanin ve V. Kursar (Ed.), *Perspectives on Ottoman studies* içinde (ss. 345-362). Berlin: Lit Verlag.

Karaca, N. (2010b). İrlanda'dan İstanbul'a sesleniş ve J. Clarence Mangan. *Dünya Edebiyatında İstanbul* içinde (ss. 223 – 238).

Lewis, M. W. & Wigen, K. (1997). *The myth of continents: a critique of metageography*. University of California Press.

Lloyd, D. (1986). James Clarence Mangan's oriental translations and the question of origins. *Comparative Literature*, 38(1), 20-35. doi:10.2307/1770222

Mangan, J. C. (1837). Literæ Orientales I: Persian and Turkish poetry. *Dublin University Magazine*, 10, 274-292.

Mangan, J. C. (1838a). Literæ Orientales II: Turkish poetry. *Dublin University Magazine*, 11, 291-313.

Mangan, J. C. (1838b). Literæ Orientales III: Turkish poetry. *Dublin University Magazine*, 12, 328-346.

Mangan, J. C. (1840). Literæ Orientales IV: Arabian, Persian and Turkish poetry. *Dublin University Magazine*, 15, 377-394.

Mangan, J. C. (1844). Literæ Orientales V: Ottoman poetry. *Dublin University Magazine*, 23 (137), 535-551.

Mangan, J. C. (1846). Literæ Orientales VI: Ottoman poetry. *Dublin University Magazine*, 27 (157), 43-58.

Mitchell, J. & Mangan, J. C. (2009). *Poems by James Clarence Mangan: with biographical introduction (1859)*. Kessinger's Rare Prints.

O'Donoghue, D. J. (1897). *The life and writings of James Clarence Mangan*. M.H. Gill & Son

Ortaylı, İ. (1997). Hammer-Purgstall, Joseph Freiherr von. *TDV İslâm ansiklopedisi*, <https://islamansiklopedisi.org.tr/hammer-purgstall-joseph-freiherr-von>. (Erişim Tarihi: 29 Kasım 2022).

Ortaylı, İ. (2016). *İmparatorluğun en uzun yüzyılı*. İstanbul. Timaş Yayınları.

Özmen, D. (1998). "İrlanda'nın 'ulusal şairi' James Clarence Mangan'ın 'divan şairi'ne katkısı", *Adam Sanat*, (157), 50-63

Seufert, G. (2008). Rückert, Friedrich, *TDV İslâm ansiklopedisi*, <https://islamansiklopedisi.org.tr/ruckert-friedrich>. (Erişim Tarihi: 29 Kasım 2022)

Sevimli, E. (2020). Klasik şiirde ızdırabın aşırı boyutu: seng-i melâmet. *Eski Türk Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*, 3 (1), 295-348.

Sturgeon, S. (Ed.). (2014). *Essays on James Clarence Mangan: The Man in the Cloak* (2014th edition.). Houndmills, Basingstoke, Hampshire ; New York, NY: Palgrave Macmillan.

Symbols of Ireland. (2011, 14 Haziran). <https://web.archive.org/web/20110614174614/http://www.gov.ie/en/essays/symbols.html>, (Erişim Tarihi: 12 Aralık 2022).

Tavukçu, O. K. (2007). The effects of east cultures on west with literary texts and image of Turk in west. *Journal of Turkish Studies, Volume 2 Issue 4*, 750-762. doi:10.7827/TurkishStudies.204.

Veinstein, G. (2012). Süleymân. *Encyclopaedia of Islam, Second Edition*. https://referenceworks.brillonline.com/entries/encyclopaedia-of-islam-2/suleyman-COM_1114?s.num=133&s.start=100. (Erişim Tarihi: 17 Mayıs 2022)

Yazıcı, Ç. (2021). Aristoteles'te iyi yaşam, kendine yeterlilik ve kölelik. *Kilikya Felsefe Dergisi*, (1), 1-17.

Yekbaş, H. (2010). Divan şiirinde Yunanî şahsiyetler. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 3 (15), <https://www.sosyalarastirmalar.com/archive/jisr-volume-3-issue-15-year-2010.html>. (Erişim Tarihi: 25 Kasım 2022)